

Для выражэння *мэтавых адносінаў прыназоўнік про ўжываецца ў значэнні “дзеля, для, на”, залежныя назоўнікі выступаюць у форме вінавальнага склону: про лншую свѣдомость и твердость и печать нашу казали есмо прывѣсити къ сему нашему листу (РПП, 328, 1392; т. 29, с. 99); про лншую твердость сего нашего листа печать свою есмо прывѣситую приложити (РПП, 121, 1495; т. 29, с. 99); Александръ не даваи никакі# зброи воином своим. нижли ховаи про потреби их в своем скарбѣ (Арыст., 167; т. 29, с. 99).*

У словазлучэннях з прыназоўнікам для назоўнікі выступаюць у форме роднага склону: *которая вина положена для впамятанья (АЗР, I, 24, 1388; т. 8, с. 113); люди... дл# втпоустов албо торговли албо потехи дл# оусегда и часто приход#т (Валх., 54; т. 8, с. 113); гэтмана Литовског Кишку в землю Московъскую з воискомъ дл# пустошэн# и кажэн# земли Московское послал (Рач., 345; т. 8, с. 113).*

Прыназоўнік на ўжываецца ў значэнні “для чаго” і ўказвае на мэту, прызначэнне якога-небудзь дзеяння, назоўнікі ў такіх словазлучэннях выступаюць у форме вінавальнага склону: *давыда сна своего на помощь несториномъ послал (Валх., 91; т. 18, с. 274); абы есмо се тутъ на становене новое веры зъехали (Бер. саб., 13 б; т. 18, с. 274); вси з великою прудкостю на шуканье его вышли (Варл., 327; т. 18, с. 274).*

Як відаць з прааналізаваных прыкладаў, прыназоўнікавыя словазлучэнні пабудаваны па тыпе сувязі кіраванне, залежным кампанентам у іх з’яўляецца назоўнік у форме роднага, давальнага і вінавальнага склonaў. Паводле парадку кампанентаў усе яны з’яўляюцца гіпатаксічнымі, гэта значыць, што словы ў словазлучэннях не раўназначныя, вызначаюцца больш устойлівым парадкам размяшчэння.

Літаратура

1. Виноградов, В.В. Современный русский язык / В.В. Виноградов. М.: Учпедгиз, 1938. – 591 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства; пад. рэд. А.М. Булыкі. – Мінск: Беларус. навука, 1982–2017.

М.І. Свістунова (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

ПОЛЬСКІ МОВАЗНАВЕЦ – УРАДЖЭНЕЦ ВІЦЕБШЧЫНЫ ТЭАТЫН РОТ-ЖЭБРОЎСКІ І ЯГО ПРАЦЫ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Ключавыя словы: гісторыя беларускай мовы, гісторыя беларускага мовазнаўства, гістарычная граматыка беларускай мовы, Тэатын Рот-Жэброўскі.

1. Тэатын Рот-Жэброўскі (Teotyn Rott-Zebrowski) нарадзіўся 18.12.1919 у мястэчку Германавічы (сёння – аграгарадок у Шаркаўшчынскім раёне Віцебскай вобласці)¹, скончыў школу ў мястэчку Лужкі і гімназію ў цэнтры павета горадзе Дзісна. Пэўны час працаваў школьным настаўнікам у родных Германавічах і ў Лужках [1, с. 127; 3, с. 10].

Ва ўспамінах, запісаных і дасланых Т. Рот-Жэброўскім у 1992–93 гг. Адзе Райчонак, настаўніцы з Германавіч, якая звязалася з ім, прафесар паведамляе, што добра ведаў Язэпа Драздовіча, а таксама Міхася Машару, ва многім дзякуючы якому стаў настаўнікам і пэўны час быў захаваны ад вайскавай службы [1, с. 124, 127]. Ведаў Т. Рот-Жэброўскі і іншых мясцовых дзеячаў: Міхала Зуя (пасля 1949 г. – заснавальнік і кіраўнік згуртавання беларусаў Аўстраліі), Вацлава Катовіча, Пятра Лагуна (паэт), Мар’яна Янцэвіча і інш., якія з прыходам у 1944 г. Чырвонай Арміі эмігрыравалі ў Польшчу [1, с. 124–126, 128–129]. Пасля 1939 г. Т. Рот-Жэброўскі стаў лічыцца грамадзянінам СССР, і па кароткай падрыхтоўцы позняй восенню 1944 г. яго адправілі на фронт. Цяжка паранены 28.01.1945 пад Калінінградам і камісаваны па інваліднасці. Вярнуўшыся ў родныя мясціны, працаваў у школе ў Лужках. Быў вымушаны пакінуць радзіму, каб пазбегнуць прапанаванага яму таёмнага супрацоўніцтва з савецкімі органамі дзяржаўнай бяспекі [1, с. 135; 3, с. 10,]. Як паведамляе Веслаў Віткоўскі, дзякуючы зычлівасці ўпаўнаважанага Польскага камітэта народнага вызвалення, які ўпісаў Т. Рот-Жэброўскага да эвакуацыйнай карты старэйшай сястры, на пачатку ліпеня 1945 г. той легальна выехаў у Польшчу [3, с. 10] (паводле іншых крыніц – у жніўні 1945 г. [1, с. 136]), куды ў розны час яшчэ раней эмігрыравалі маці, тры сястры і брат будучага прафесара [1, с. 132]. Ужо ў камуністычнай Польшчы ён быў падазраваны ва ўдзеле ў беларускім нацыяналістычным руху і «варожай дзейнасці», але праведзеныя ў 1948–55 гг. адпаведнымі органамі шматгадовыя пошукі, допыты і расследаванні гэтага не пацвердзілі (гл. падрабязна са спасылкай на архіўныя дакументы ў артыкуле Лены Глагоўскай [1]).

Зялёная Гура, Арпішаў, Міланувэк, Яснаполе, Кратошын, Вроцлаў, Варшава, Каліш, Люблін – месцы пражывання, працы і навучання, якія сведчыць пра няпросты жыццёвы і насычаны падзеямі прафесійны шлях Т. Рот-Жэброўскага. Кваліфікацыя, атрыманая пасля заканчэння філалагічнага факультэта Вроцлаўскага ўніверсітэта (па спецыяльнасці

¹ У 1918–1920 гг. памежныя паміж Савецкай Беларуссю і Польшчай тэрыторыі неаднаразова мянялі прыналежнасць. Паводле Рыжскага мірнага дагавора Германавічы, як і іншыя населеныя пункты, увайшлі ў склад Дзісенскага павета Віленскага ваяводства II Рэчы Паспалітай.

«руская філалогія»), дазволіла Т. Рот-Жэброўскаму не толькі працягнуць час выкладаць у Люблінскім універсітэце імя Марыі Кюры-Складоўскай (з 1965 г.) і Люблінскім каталіцкім універсітэце (з 1989 г.), але і рэалізавацца як навукоўцу. У 1967 г. ён абараніў дысертацыю «Język Sudiebnika Iwana III z 1497 r. (Мова Судзебніка Івана III 1497 г.)», у 1975 г. – дысертацыю «Pismo i fonetyka Izbornika Światosława z 1076 roku na tle pisma i fonetyki zabytków ruskich XI w. i kanonu starosłowiańskiego (Графіка і фанетыка Ізборніка Святаслава 1076 г. на фоне графікі і фанетыкі рускіх помнікаў XI ст. і стараславянскага канона)», якая стала хабілітацыйнай працай. Яму належыць шэраг навуковых прац у галіне стараславянскай, польскай, беларускай і ўкраінскай моў, а таксама кампаратывістыкі і тэорыі сучаснага мовазнаўства. Не стала прафесара Т. Рот-Жэброўскага 10.08.2004.

2. Навуковыя зацікаўленні Т. Рот-Жэброўскага палягаюць, найперш, у галіне стараславянскай і гісторыі ўсходнеславянскіх моў і датычацца найбольш старажытных помнікаў пісьменства: Кіеўскага імшала, Рэймскага евангелля, Астрамірава евангелля, Ізборніка Святаслава і інш. Шмат намаганняў прыкладзена ім да падрыхтоўкі вучэбных дапаможнікаў для вышэйшых навучальных устаноў па гісторыі рускай мовы, а таксама па стараславянскай, беларускай, украінскай і грэчаскай мовах.

Паходжанне з самых усходніх польскіх «крэсаў», а па сутнасці – беларускіх земляў, адбілася як на асабістым лёсе Т. Рот-Жэброўскага (пра што гл. у артыкуле Лены Глагоўскай [1]), так і на яго прафесійнай і навуковай дзейнасці. Яшчэ падчас навучання Т. Рот-Жэброўскага ва Вроцлаўскім універсітэце навуковы кіраўнік прафесар Лешэк Асоўскі заахвочваў яго да вывучэння знаёмых ім абодвум беларускіх гаворак, а таксама да вывучэння помнікаў старажытнага ўсходнеславянскага пісьменства [3, с. 11].

Асноўным друкаваным вынікам беларусістычных зацікаўленняў прафесара Т. Рот-Жэброўскага трэба лічыць перш за ўсё працы, аб’ектам якіх выступае ўласна беларуская мова. Гэта тры асобныя друкаваныя выданні: 1) Gramatyka języka białoruskiego: minimum gramatyczne. Cz. 1–2. – Lublin: Red. Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1991–1992. – Cz. 1. – 1991. – 119 s.; – Cz. 2. – 1992. – 70 s.; 2) Gramatyka historyczna języka białoruskiego. – Lublin: Red. Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992. – 192 s.; 3) U źródeł współczesnego języka białoruskiego. – Lublin, 1992.

Нельга не адзначыць каштоўнасць для беларусістыкі і іншых прац прафесара, асабліва датычных найбольш старажытных перыядаў і помнікаў славянскага і ўсходнеславянскага пісьменства, а таксама прац, якія маюць кампаратывістыцкі характар.

3. Аналізуючы беларусістычныя зацікаўленні польскага мовазнаўца, варта звярнуцца перадусім да яго працы «Gramatyka historyczna języka białoruskiego» (далей – «Гістарычная граматыка»), якая выйшла з друку ў

1992 г. пад эгідай Люблінскага каталіцкага ўніверсітэта; рэцэнзент – прафесар Міхал Лесюв. «Гістарычная граматыка» – гэта дапаможнік для падрыхтоўкі студэнтаў-беларусістаў, які з’явіўся амаль адначасова з іншымі працамі прафесара па беларускай мове, што ўзніклі на хвалі нацыянальнага ўздыму, якая ахапіла Беларусь у самым канцы 1980-х – на пачатку 1990-х гадоў і адгукнулася ў суседняй Польшчы праз павышэнне цікавасці да беларускай мовы, яе вывучэння і выкладання. Так, у Люблінскім універсітэце імя Марыі Кюры-Складоўскай была адкрыта новая спецыяльнасць «беларуская філалогія», для студэнтаў якой прафесар Т. Рот-Жэброўскі і выкладаў гістарычную граматыку беларускай мовы. З 1989 г. ён таксама супрацоўнічаў з Люблінскім каталіцкім універсітэтам, выкладаючы там для студэнтаў таксама новай спецыяльнасці «беларуская філалогія» апісальную (сучасную) і гістарычную граматыку беларускай мовы, а таксама параўнальную граматыку славянскіх моў [1, с. 157–158].

Наша далейшая ўвага будзе скіравана на асвятленне прафесарам Т. Рот-Жэброўскім у сваім дапаможніку адной з найбольш актуальных праблем гісторыі беларускай мовы – яе перыядызацыі.

Як і любая навука гістарычнага профілю, гістарычная граматыка аперыруе пэўнай храналагічнай перыядызацыяй, што дазваляе суадносіць разнастайныя фанетычныя і граматычныя з’явы і працэсы з тым ці іншым часам і такім чынам сістэматызаваць іх, фарміраваць цэласнае разуменне дынамікі фанетычнай і граматычнай сістэм мовы. І такім чынам, перыядызацыя гісторыі мовы ў межах гістарычнай граматыкі з’яўляецца не проста знешняй храналагічнай структурай, а выступае ў ролі своеасаблівага стржня, які сістэматызуе ўнутрымоўныя з’явы і працэсы. Менавіта таму кожны падручнік па гістарычнай граматыцы з неабходнасцю ўтрымлівае перыядызацыю гісторыі вывучаемай мовы. Не стала выключэннем і «Гістарычная граматыка беларускай мовы» Т. Рот-Жэброўскага. Напачатку аўтар падае спіслы традыцыйны падзел гісторыі беларускай мовы на тры перыяды, не даючы ім асобныя назвы, а толькі акрэсліваючы іх храналагічныя межы і называючы мову адпаведнага перыяду (у цытатах правапіс арыгінала захаваны): «I – ад маменту распада праславянскай мовы (VI – VII стст.) да XIII – XIV стст. Гэта перыяд існавання адной старарускай (агульнаўсходнеславянскай) мовы, мовы ўсіх славян. II – ад XIV да XVIII стст. Гэта перыяд раздзельнага існавання трох усходнеславянскіх моў – беларускай, рускай (велікарускай) і ўкраінскай. Працэс фарміравання ўсходнеславянскіх моў быў доўгі. Многія іх асаблівасці, якія састаўляюць спецыфіку кожнай мовы, паявіліся пазней XIII–XIV стст., другія, наадварот, узніклі стагоддзямі раней. Таму выразную храналагічную граніцу паміж старарускай мовай а беларускай, ўкраінскай і рускай правесці немагчыма. III – XIX і XX стст. Гэта перыяд фарміравання і развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы» [2, с. 5–6].

Звяртае на сябе ўвагу задзейнічаная Т. Рот-Жэброўскім лінгвістычная тэрміналогія, якую ў «Гістарычнай граматыцы» ён выкарыстоўвае паслядоўна: *стараруская* = *агульнаўсходнеславянская мова*, *руская* = *велікаруская мова*, *сучасная беларуская літаратурная мова*.

Праведзены выразны храналагічны падзел тым не менш «падказвае» існаванне пэўнай праблемы: калі на складанасці размежавання перыядаў *старарускай* (*агульнаўсходнеславянскай*) і трох асобных усходнеславянскіх моў аўтар спецыяльна акцэнтуюе ўвагу, пішучы, што «выразную храналагічную граніцу паміж старарускай мовай а беларускай, украінскай і рускай правесці немагчыма» [2, с. 5], то асаблівасці пераходу ад II да III перыяду ніяк не асвятляюцца, пры гэтым застаецца незразумелым статус XVIII ст.: уваходзіць гэтак жа стагоддзе цалкам у II перыяд ці не ўваходзіць у перыядызацыю наогул? Слова «ад XIV да XVIII стст.» трэба разумець як «ад XIV да канца XVIII стст.» або «ад XIV да пачатку XVIII стст.»? Трэба думаць, што Т. Рот-Жэброўскі меў на ўвазе «ад XIV да канца XVIII стст.», таму што падаваў перыядызацыю не гісторыі беларускай **літаратурнай** мовы, а гісторыі беларускай мовы, якая існаванне сваё ў «праблемным» XVIII ст., безумоўна, не спыняла. Аднак насуперак логіцы падачы I і II перыядаў назва апошняга III перыяду апеллюе якраз да літаратурнай мовы.

Зразумела, што Т. Рот-Жэброўскі, падаючы перыядызацыю ў сваім вучэбным дапаможніку, кіраваўся найбольш пашыранымі ў тагачасным навуковым і адукацыйным дыскурсе поглядамі, адпаведнымі ўзроўню развіцця гістарычнага мовазнаўства ў Беларусі і ў Польшчы. Відавочна, што аўтар падтрымліваў традыцыйнае меркаванне пра існаванне заняпаду беларускай літаратурнай мовы ў XVIII ст. Так, у раздзеле «Гісторыя рускага пісьма» ён піша: «Калі пасля заняпаду, які панавваў у XVIII ст. (вылучана намі – М. С.), адраджацца стала беларуская пісьменнасць, якую запачаткавалі польска-беларускія пісьменнікі, яны ўвялі лацінку» [2, с. 30].

Раздзел «Асноўныя этапы ў развіцці мовы ўсходніх славян» асвятляе толькі найбольш старажытны, I перыяд (ад VI – VII да XIII – XIV стст.), і заканчваецца апісаннем утварэння ўсходнеславянскіх моў: «У новых гістарычных умовах з XIII ст. пачалі складацца, а ў за XIV–XVI ст. утварыліся тры ўсходнеславянскія мовы – беларуская, руская (велікаруская) і ўкраінская» [2, с. 11]. І такім чынам, дадзены раздзел «Гістарычнай граматыкі» не закранае перыяды паасобнага існавання ўсходнеславянскіх моў – II і III, у сферы ахопу якіх якраз і знаходзіцца праблема пераемнасці пісьмова-літаратурнай формы беларускай мовы.

Другая праца прафесара Т. Рот-Жэброўскага, надзвычай цікавая для гісторыі беларускай мовы і мовазнаўства, мае назву «U źródeł współczesnego języka białoruskiego (Каля вытокаў сучаснай беларускай мовы)». Веслаў Весялоўскі паведамляе, што гэтак сачыненне было выдадзена ў 1992 г. Люблінскім навуковым таварыствам (Lubelskie

Towarzystwo Naukowe) [3, с. 13], а Лена Глагоўская дадаткова да гэтага інфармуе: Т. Рот-Жэброўскі сцвярджае ў гэтай працы, што беларускае адраджэнне і фарміраванне сучаснай беларускай мовы распачалі «крэсовыя палякі» (Polacy kresowi) [1, с. 158]). На жаль, гэтая праца прафесара Т. Рот-Жэброўскага пакуль што не была нам даступна і таму не вывучана.

4. Польскі мовазнавец ураджэнец Віцебшчыны Тэатын Рот-Жэброўскі не толькі пранёс любоў і павагу да роднай мовы праз усё жыццё, але і як навуковец шмат зрабіў для развіцця польскай беларусістыкі. Абагульняючы вынікі беларусістычнай дзейнасці прафесара Т. Рот-Жэброўскага ў прысвечаным яму артыкуле, Лена Глагоўская піша пра дасканалае валоданне ім беларускай мовай, якая была для яго «першай мовай, матчынай, хатняй і мовай яго асяроддзя», а таксама падкрэслівае, што ён спрычыніўся да заснавання люблінскай беларусістыкі (ва Універсітэце імя Марыі Кюры-Складоўскай і ў Люблінскім каталіцкім універсітэце) і стаў вядомым беларусістам як член Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў [1, с. 119].

Літаратура

1. Głogowska, Helena. Białoruskie drogi profesora Teotyna Rott-Żebrowskiego / Helena Głogowska // W służbie nauki, wychowania i wartości. Szkice biograficzne o lubelskim środowisku naukowym / KUL; redakcja: Ryszard Skrzyniarz, Małgorzata Łobacz, Barbara Borowska. – № 8. – Lublin : Episteme, 2015. – S. 121–158. (Biblioteka Katedry Biografistyki Pedagogicznej).

2. Rott-Żebrowski, Teotyn. Gramatyka historyczna języka białoruskiego / Teotyn Rott-Żebrowski. – Lublin : Red. Wydawn. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992. – 192 s.

3. Witkowski, Wiesław. Profesor Teotyn Rott-Żebrowski (18 XII 1919 – 4¹ VIII 2004) / Wiesław Witkowski // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. – Z. 62. – 2006. – S. 9–14.

Л.У. Селібірава (Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія)

УНІКАЛЬНЫЯ АФІКСАЛЬНЫЯ МОРФЫ Ў СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Ключавыя словы: марфема, суфікс, інтэрфікс, марфаналагічныя змены, унікальны афіксальны морф, лексічная адзінка.

На сучасным этапе ў беларускім мовазнаўстве значная ўвага надаецца апісанню словаўтваральнай сістэмы мовы, устанаўленню яе межаў. У гэтым плане важным з’яўляецца размежаванне сістэмных і асістэмных з’яў словаўтварэння. Да апошніх вучоныя-лінгвісты звычайна

¹ У назве артыкула В. Віткоўскага памылкова ўказана дата 4 VIII 2004 замест неабходнай 10 VIII 2004.